

דפים פו – פז

קמח. אלו מאמרים נוספים הובאו בסוגיא בעניני החטא העונש והתשובה?

תניא רבי יוסי בר' יהודה אומר: אדם עובר עבירה פעם ראשונה – מוחלים לו, שניה – מוחלים לו, שלישית – מוחלים לו, רביעית – אין מוחלים לו (על שלשה פשעי ישראל ועל ארבעה לא אשיבנו. ואף ביחיד, שנאמר הן כל אלה יפעל א-ל פעמים שלוש עם גבר).

אמר רב הונא: כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה – הותרה לו, כלומר נעשית לו כהתר.

ויעשו להם אלהי זהב – אמר רבי ינאי: אמר משה לפני הקב"ה, רבוננו של עולם, כסף וזהב שהרבית להם לישראל עד שאמרו די, גרם להם שיעשו אלהי זהב.

מפרסמים את החנפים מפני חילול השם...

תשובת המוחלטים (- רשעים גמורים) מעכבת הפורענות, ואף על פי שנחתם עליו גזר דין של פורענות.

שלות רשעים סופה תקלה.

הרשות (= השררה, הרבנות) מקברת את בעליה. ערום נכנס לה וערום יצא ממנה, ולואי שתהא יציאה כביאה (בלא חטא).

לא טוב להם לרשעים שנושאים להם פנים בעולם הזה; טוב להם לצדיקים שאין נושאים להם פנים בעולם הזה...

אשריהם לצדיקים, לא דיים שהם זוכים אלא שמזכים לבניהם ולבני בניהם עד סוף כל הדורות... אוי להם לרשעים, לא דיים שמחייבים עצמם אלא שמחייבים לבניהם ולבני בניהם עד סוף כל הדורות...

כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו, כדי שלא יהא הוא בגיהנם ותלמידיו בגן עדן.

דף פז

קמט. א. אלו שאין מספיקים בידם לעשות תשובה?

ב. המקניט את חברו בממון או בדברים – מה יעשה ויתכפר?

ג. מצות וידוי ערב יום הכפורים – כיצד?

ד. מתי מתודים ביוהכ"פ ובאיזה נוסח?

ה. מהי 'נעילת שערים' ששנינו במשנה?

א. האומר אחטא ואשוב ואשוב – אין מספיקים בידו לעשות תשובה.

כלומר אין מסייעים אותו כשאר הבא ליטהר, אבל אם מתחרט על מעשיו ולבו נשבר בקרבו, וזכה שהקב"ה פותח לו פתח לתשובה ומקבלו (עפ"י אהב ישראל, לימי הרצון והתשובה; ישמח ישראל פר' בא).

כל המחטיא את הרבים, כמעט אין מספיקים בידו לעשות תשובה.

וכן המטה את חברו מדרך טובה לרעה, כגון מסית ומדיח – אין מספיקים בידו לעשות תשובה. וכן הרואה בנו יוצא לתרבות רעה ואינו ממחה בידו, הואיל ובנו ברשותו ואילו מיהה בו היה פורש – נמצא כמחטיאו (עפ"י רמב"ם תשובה ד, א).

ב. שנינו במשנה: עבירות שבין אדם לחברו, אין יום הכפורים (ולא יום המיתה. פוסקים) מכפר עד שירצה את חברו (מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו). אמר רבי יצחק: כל המקניט את חברו, אפילו בדברים – צריך לפייסו. ואם ממון יש בידו – צריך לפרעו תחילה. (בני אם ערבת לרעך תקעת לזר כפיך, נוקשת באמרי פיך, נלכדת באמרי פיך, עשה זאת אפוא בני והנצל כי באת בכף רעך לך התרפס ודהב רעיד).

אמר רב חסדא: וצריך לפייסו בשלש שורות של שלשה בני אדם (שלש פעמים יפייסוהו, שלשה אנשים בכל פעם. ישר על אנשים ויאמר חטאתי וישר העויתי ולא שוה לי).

אמר רבי יוסי בר חנינא: כל המבקש מטו (= בקשת מחילה) מחברו אל יבקש (ר"ה: אין צריך לבקש) ממנו יותר משלש פעמים (אנא שא נא... ועתה שא נא). [מסופר על רב שהיה מחמיר על עצמו והלך שלש עשרה פעם לרבי חנינא, לבקש ממנו מחילה. וראשונים פירשו כמו 'רבו שאני' שהואיל ורבי חנינא היה רבו של רב לפיכך הפליג בבקשת מחילתו].

ואם מת (הנפגע), מביא עשרה בני אדם ומעמידם על קברו ואומר חטאתי לה' אלקי ישראל ולפלוני שחבלתי בו. (והם אומרים 'מחול לך' שלש פעמים. עפ"י גאונים).

אותו אדם שחטאו לו – יעביר על מידותיו וימחל. וכל המעביר על מדותיו מעבירים לו על כל פשעיו. רבי זירא, כאשר היה לו דבר עם איש (- שפגע בו אחר, והיה לו עליו תרעומת), היה חולף ושב לפניו הרבה, להמציא עצמו אליו כדי שיבוא הלה ויבקש מחילה. וכן נהג רב עם אותו טבח שחטא לו, והמציא עצמו אליו בערב יום הכפורים. וסוף שאותו אדם לא רצה לדבר עמו ונענש לאלתר ומת.

א. גם לאחר ריצוי חברו ומחילתו, צריך להתודות לפני ה', שהרי חטא גם כלפי המקום (פוסקים).

ויש להסתפק שאם הקניטו בדברים בלבד או כגון עני המהפך בחררה ובא אחר ונטלה, ומחל לו חברו – אין צריך להתודות (עפ"י שער הציון תרו אות יג. וכ"מ מהכתוב 'אם יחטא איש לאיש – ופללו א', ואם לה' יחטא איש מי יתפלל לו' – משמע שישנם חטאים שדים בריצוי לחברו. ואעפ"י שבכל חטא שבין אדם לחברו יש גם חטא שבין אדם למקום, אך דומה הדבר למריבה שבין שני ילדים שלאחר שנתפייסו גם אביהם מחל להם, כי כל הקפתו אינה אלא משום הקפת הבנים).

ב. בקשת מחילה מחברו באופן כללי בלא פירוט דברים, מועילה לפגיעה קלה בלבד, אבל על פגיעה חמורה צריך לפרט החטא (ע' הליכות שלמה יוהכ"פ ג, ה).

ג. אם הוציא עליו חברו שם רע, אין צריך למחול לו [כי יש ששמע בדיבה ולא שמע בפיוס ונשאר השם-רע]. ומכל מקום מדת ענוה למחול (מובא במשנ"ב תרו ס"ק יא).

ד. המספר לשון הרע על חברו והוזהר חברו עי"כ, חייב לבקש מחילתו. ואפילו חברו אינו יודע עדיין מן הדבר, צריך לגלות לו מה שעשה לו ולבקש ממנו מחילה על כך (חפץ חיים ד, יב, עפ"י שערי תשובה רז). ולמעשה מסתבר מה שאומרים בשם הגר"י סלנטר שאמר לח"מ הואיל ועל ידי כך שיגלה לחברו יגרום לו צער, אין לו רשות לצער מפני חובת התשובה שיש עליו (רשימת הגרשז"א א – הליכות שלמה יוהכ"פ ג, ו).

מסתבר שאם יודע לחברו לאחר זמן מה שדיבר עליו, עדיף שיגלה לו כבר עתה ויתפייס עמו [וצריך מחילה גם על צער זה גופא], אם לא שיתבייש יותר כשאומר לו נכחו. ויתכן שבאופן זה דיבר הח"ח שאמר לגלות, כשהדבר עשוי להיגלות לו.

ג. מצות וידוי – ערב יום הכפורים עם חשכה, אבל אמרו חכמים יתודה קודם שיאכל וישתה שמא תטרף דעתו בסעודה (מחמת שכרות רש"י). וי"ג: 'שמא יארע דבר קלקלה בסעודתו' ויחנק. ערי"ף ורא"ש; רמב"ם תשובה ב,ז). ואף על פי שהתודה קודם שאכל ושתה, מתודה לאחר שיאכל וישתה שמא אירע דבר קלקלה (של חטא) בסעודה.

א. יש מהראשונים שלא גרסו בגמרא אלא וידוי שקודם האכילה. וכתבו לפי זה שאין נוהגים להתודות אלא אחד קודם האכילה ועוד אחד בתפילת ערבית. ויש אומרים שהוידוי השלישי עושים אותו בשחרית, כשמשכימים לסליחות (עפ"י שו"ת מהר"ם מרוטנבורג שח. ועתו"י). ועתה נוהגים באמירת 'תפילה זכה' קודם חשכה, שיש בה וידוי.
ב. שכח לומר הוידוי בתפילת מנחה ונזכר לאחר אכילתו – יאמרנו סמוך לחשכה (הליכות שלמה יוהכ"פ ד,א).

ד. מתודה אדם ביום הכפורים בכל חמשת תפילות היום. והיכן אמרו – יחיד אחר תפלתו ושליח צבור אומר באמצע תפלתו. ובתפילת נעילה חותם בוידוי (אינו חותם 'מקדש ישראל' אלא 'הא-ל-הסלחן'. רש"י). דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים: מתפלל שבע ואם רצה לחתום בוידוי חותם.

א. לפרש"י מחלוקתם אמורה בנעילה בלבד. והביא דעה שנחלקו בכל תפילות היום [וי"א אף במנחה של ערב יום הכפורים]. וי"מ שהיחיד לעולם אינו חותם, ומחלוקת התנאים בש"ץ המתודה בתוך תפילתו, האם חותם כתמיד או בחתימה מיוחדת. ויש מפרשים מחלוקתם בנעילה; לרבי מאיר מתפלל שבע וחותם כבכל התפילות, ולחכמים אינו זקוק לשבע וכיון שכן חותם בוידוי (ע' במאירי; טור תרו ובהגר"א). והמנהג עתה שהיחיד אומר אחר התפילה ואינו חותם, והש"ץ חותם 'מקדש ישראל... כבשאר התפילות.

ב. היו דעות בין הראשונים שהיחיד מתודה בקיצור גם בתוך תפילתו. ואולם המנהג עתה בכל מקום שאינו מתודה אלא לאחר תפילתו (ע' בחיבור התשובה למאירי).

ג. נחלקו דעות הפוסקים האם יש לומר 'יהיו לרצון אמרי פי' קודם הוידוי אם לאו. והמשנ"ב (תרו ס"ק טז, בשם א"ר ופמ"ג) הכריע שהרגיל בכל ימות השנה לומר 'יהיו לרצון' לפני תחנונים, יאמר גם ביוהכ"פ לפני הוידוי. ובשם הגר"א מובא (בספר אמרי נועם, והובא בסידור הגר"א) שיש להקפיד שלא להפסיק ב'יהיו לרצון' בין התפילה לוידוי. [וצ"ע לשיטתו כשהגיע לוידוי, האם יענה קדיש וקדושה אם לאו, או עדיף שיאמר קודם 'יהיו לרצון'. ונכון להשתדל לומר קצת מהוידוי ואז יאמר 'יהיו לרצון'. עפ"י אמרי יושר ט].

ד. שכח להתודות בתפילה, אין צריך לחזור ולהתפלל. ובדיעבד יכול להתודות אף שלא בסמוך לתפילה. גם יכול לסמוך על הוידוי שיאמר עם הש"ץ בחזרתו (הליכות שלמה יוהכ"פ ד,א).

מהו אומר – אמר רב: 'אתה יודע רזי עולם...! ושמואל אמר: 'ממעמקי הלב...! ולוי אמר: 'בתורתך כתוב לאמר כי ביום הזה...! רבי יוחנן אמר: 'רבון העולמים...! כי לא על צדקותיננו...! (וזהו התפילה שנהוג לאמרה בכל יום. מאירי). רבי יהודה אמר: 'כי עונותינו רבו מלמנות וחטאתינו עצמו מספר...! רב המנונא אמר: 'אלקי, עד שלא נוצרתי איני כדאי, עכשיו שנוצרתי כאילו לא נוצרתי, עפר אני בחיי ק"ו במיתתי...! יהי רצון מלפניך שלא אחטא...! (וזהו וידויו של רבא כל ימות השנה). וע"ע בירושלמי נוסח וידוי אחר.

עולא בר רב עבר לפני התיבה לפני רבא, פתח ב'אתה בחרתנו' וסיים ב'מה אנו מה חיינו' (היינו תפילת 'אתה נתת יד לפושעים...'). וכן אנו נוהגים. תוס' ישנים) – ושבו. אמר 'אבל אנחנו חטאנו' ('עוינו ופשענו'. עפ"י או"ח תרו, ג. והשל"ה מוסיף 'אשמנו'), כבר יצא ידי חובת וידוי שזהו עיקרו של הוידוי.

כתבו ראשונים שנוהגים להרבות בוידוי ביום הכפורים ולומר כל נוסחי האמוראים [או בדומה להם] (מובא בטור תרו. ע' בפירוט בספר העיטור סוף הל' יוהכ"פ). בשעת הוידוי צריך לעמוד.

א. גם לאחר שהתודה היחיד בתפילתו ושומע הוידוי מהש"ץ – צריך לעמוד (או"ח תרו).
ב. יש מי שנסתפק שאף בדיעבד, אם נתודה בישיבה, שמה צריך לעמוד ולהתודות שוב (עפ"י פרי מגדים תרו בא"א ד).

ג. יש מי שכתב שאחר שאמר עיקר הוידוי רשאי לישב. ובשער הציון (תרו, יב) פקפק בדבר, כיון שממשיך להתודות יש לו לעמוד [עד 'ועל חטאים שאנו חייבים עליהם ארבע מיתות ב"ד'].

ה. 'נעילת שערים' – רב אמר: תפילה בפני עצמה היא. ושמאל אמר: אמירת 'מה אנו מה חיינו...! והשיבו על שמואל מדברי הברייטא.
[נחלקו בירושלמי על לשון 'נעילה' – על שם נעילת שערי שמים או שערי עזרה].

דפים פז – פח

קנ. א. מהו זמן תפילת נעילה? האם היא פוטרת את של ערבית?
ב. איזו תפילה מתפלל אדם במוצאי יום הכפורים?

א. הסיקו שמחלוקת תנאים היא האם זמן תפילת נעילה מבעוד יום דוקא, או אף משחשכה. וכן סבר רב ואמר תפילת נעילה פוטרת את של ערבית [למאן דאמר תפילת ערבית חובה].
להלכה זמנה כשהחמה בראש האילנות. וכתב בשלחן ערוך שיש להשלימה קודם שקיעת החמה כלומר סוף השקיעה דהיינו צאת הכוכבים. ויש אומרים שיכול להאריכה ולהמשיכה ללילה (ב"ח ועוד). ואעפ"י שהעיקר כדעה ראשונה, עתה שנוהגים כסברא אחרונה אין למחות בידם אך יזהרו להתחיל בעוד היום גדול, וגם לומר החרוז 'היום יפנה' קודם הערב שמש שלא יהא דובר שקרים לפני ד' (עפ"י משנ"ב תרכג סק"ב).

דין תפילת תשלומין למי שלא התפלל מנחה או נעילה – נתבאר בברכות כו.

ב. מוצאי יום הכפורים מתפלל שבע ברכות שהן מעין שמונה עשרה. (שלש ראשונות ושלש אחרונות, ואחת באמצע – 'הביננו'. הקלו עליו מפני טורח התענית (רש"י רא"ש ועוד); מפני הכנת סעודה למוצאי יוהכ"פ שהוא יום טוב (תו"י); מפני שנחשב עדיין כיוהכ"פ כיון ששרוי עדיין בתענית. רשב"ם, בתוס'). רבן שמעון בן גמליאל אומר: מתפלל שמונה עשרה שלימות, מפני שצריך לומר הבדלה ב'חונן הדעת'.
רוב הראשונים פוסקים שאין אומרים 'הביננו' במוצאי שבתות וימים טובים בגלל ההבדלה שכולל בתפילתו. וכן נקטו הפוסקים (או"ח קי, א).